

Винар Л.В.,

*аспірант Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ПРАВозДАТНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ЗАСНОВАНИХ ДЕРЖАВОЮ

Проблема правоздатності є однією з найважливіших у правовій природі юридичної особи, а також складовим питанням загальної правосуб'єктності юридичної особи. Юридична особа є соціальним утворенням з певними, притаманними лише їй ознаками. Однією з таких ознак є правосуб'єктність юридичної особи, що включає в себе її правоздатність. Правоздатність організації можна охарактеризувати певною сукупністю видів діяльності, угод, що нею укладаються, а також комплексом особистих прав, що їй належать.

Проблему правоздатності юридичної особи в різний час досліджували такі вчені-правознавці, як К.Ф. Сави́нь, С.М. Братусь, А.В. Венедіктов. В сучасних умовах її досліджують Я.М. Шевченко, В.М. Кравчук, С.В. Богданов та інші.

Правоздатність юридичних осіб, заснованих державою, є актуальною в даний час. В умовах прийняття нового Цивільного кодексу України важливим є з'ясувати та визначити, в якому правовому режимі правоздатності ефективніше функціонування юридичних осіб, заснованих державою.

Завданням цієї статті є розкрити зміст правоздатності юридичних осіб, заснованих державою, проаналізувати законодавство в цій сфері та надати пропозиції щодо визначення правового режиму правоздатності юридичних осіб, заснованих державою.

Вперше зміст правоздатності достатньою мірою був визначений та закріплений в ХІХ – на початку ХХ століття в законодавстві європейських країн. Проте закон визначав і досить чітко обмежував сфери діяльності, в яких брали участь юридичні особи, і види угод, які вони уклали. Правоздатність формувалася історично, в той час, коли вона визначалася законом, а статuti, якщо й були, то затверджувалися або санкціонувалися державою і набували при цьому значення нормативного акту. Дії, прямо не передбачені (не дозволені) законом, були заборонені. Така правоздатність організації одержала назву спеціальної правоздатності. Англійський юрист В. Ансон так пояснював суть цієї правоздатності: “Здатність корпорації укладати договори обмежена тим фактом, що будь-яка дія, вчинена корпорацією з перевищенням прав, наданих їй за законом, за загальним правилом є недійсною. Так як корпорація не існує окремо від акту парламенту, яким корпорація створена або дозволено її створення, звідси слідує, що її правоздатність обмежена виконанням тих повноважень, які надані законом або можуть розумно впливати з його тексту. Навіть якщо акціонери згодом схвалять договір, який суперечить цілям статуту, він все одно не може вважатися зобов'язуючим компанію”¹.

Поступово з розвитком ринкових відносин, розширенням сфери діяльності організації, з появою і розвитком теорії фікції за юридичною особою закріплювалось право займатися різними видами діяльності, здійснювати будь-які угоди, що не заборонені законом, набувати прав і обов'язків, що не суперечать суті юридичної особи. Юридичні особи набули загальної правоздатності. Конструкція юридичної особи дозволяє законодавцю наповнювати таку організацію практично будь-яким об'ємом правомочностей. Правоздатність залежить від конкретних умов, що склалися в державі, від правової системи, традицій, економічних, політичних та суспільних умов.

¹ Ансон В. Договорное право / Под ред. О. Садикова.– М.: Юридическая литература, 1961. – С. 151.

Відповідно до Цивільного кодексу УРСР, стаття 26 якого надавала юридичній особі цивільну правоздатність залежно від встановлених цілей її діяльності (спеціальну правоздатність). Натомість Цивільний кодекс України наділяє юридичних осіб загальною правоздатністю та вказує, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Концепція загальної правоздатності реалізується в законодавстві різних країн по-різному. Так, деякі країни, в тому числі і Україна, визнають її за всіма юридичними особами. Інші ж, наприклад Росія та Казахстан, хоча і вказують на те, що, скажімо, комерційні організації можуть мати цивільні права та нести цивільні обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, не заборонених законом (загальна правоздатність), проте зберігають спеціальну правоздатність по відношенню до некомерційних організацій та державних підприємств, в статутах яких визначаються предмет і цілі їх діяльності. Безумовно, що наділення юридичних осіб в сучасних економічних та суспільних умовах загальною правоздатністю є правильним кроком, проте, на наш погляд, за певними юридичними особами, зокрема тими, що засновані державою, повинна зберігатися спеціальна правоздатність.

Юридичні особи зі спеціальною правоздатністю є, як правило, суб'єктами цілі. Їх існування визначено необхідністю досягнення певної мети чи здійсненням певних, визначених завдань. Визначальним моментом для з'ясування суті правоздатності є мета або цілі юридичної особи, ті функції, які виконуватиме юридична особа. Мета необхідна для визначення загальної спрямованості юридичної особи. Засобами реалізації мети є участь організації в певній сфері суспільної діяльності, укладення нею комплексу угод, вчинення інших дій, які потрібні для реалізації мети. Юридична особа, як і кожна організація, має певну легальну мету. Неможливим є існування юридичної особи, мета якої не окреслена принаймні у загальних рисах. Засновнику, для того щоб спрямувати діяльність юридичної особи відповідно до своїх інтересів, потрібно визначити її мету. Саме мета є тим критерієм, за яким правоздатність юридичної особи може бути обмежена.

Мета юридичної особи, створеної державою, завжди буде похідною від функцій засновника, тобто функцій самої держави, таких, наприклад, як забезпечення прав та свобод громадян, обороноздатності країни, державної безпеки тощо. Ціллю певної юридичної особи, заснованої державою, є певна, визначена ціль держави. Держава є організацією, яка виражає інтереси суспільства і повинна, перш за все, забезпечувати задоволення цих загальнонаціональних, суспільних інтересів. Юридична особа, що створена державою, також має задовольняти суспільні інтереси в конкретній сфері відносин, досягати виконання мети, задля якої вона засновується, вчиненням певних дій. В силу своєї сутності і призначення така юридична особа не може і не повинна мати право здійснювати будь-які види діяльності, оскільки зв'язана цільовою спрямованістю з самою державою. Правоздатність ж останньої "витікає з тієї функції носія публічної влади, яку в інтересах всього суспільства виконує держава"². Загальна направленість інтересів держави та юридичної особи, нею створеної, повинні бути наближеними. Спеціальна правоздатність юридичної особи, заснованої державою, обумовлена "спеціальною правоздатністю" самої держави. Держава націлена на здійснення не будь-яких видів діяльності, а тільки на ті, які відповідають функціям, що покладені на неї суспільством. Наголосимо на тому, що спеціальна правоздатність юридичної особи, створеної державою, є власною правоздатністю юридичної особи. Ототожнення правоздатності такої юридичної особи з правоздатністю держави означало б неможливість існування такої організації, як юридична

² Гражданское право. Учебник Ч. 1. / Под ред. А. Сергеева и Ю. Толстого. – М.: 1997. – С. 172-173.

особа. В цьому випадку така організація була б юридичною особою тільки “на папері”. Власна правоздатність є характерною ознакою юридичної особи, а тому її наявність є необхідною.

Стаття 81 Цивільного кодексу України поділяє юридичних осіб залежно від порядку їх створення на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Статтею 167 цього ж кодексу державі надано право створювати юридичні особи публічного права та створювати чи брати участь в діяльності юридичних осіб приватного права. Цивільний кодекс України наділяє юридичних осіб загальною правоздатністю. Проте стаття 81 кодексу містить норму, відповідно до якої правовий статус юридичних осіб публічного права визначається Конституцією та законами України, а Цивільний кодекс України врегульовує правовий статус юридичних осіб приватного права. Однією з складових частин правового статусу юридичної особи є її правоздатність. Виходячи із змісту Цивільного кодексу України, юридичні особи публічного права, що засновуються державою, можуть створюватись та здійснювати свою діяльність в організаційно-правовій формі установи або державного підприємства. Установа, як і будь-яка інша юридична особа, створюється для досягнення певної, визначеної засновниками, мети. Установи, засновником яких виступає держава, традиційно своїми цілями мають здійснення організаційно-управлінської та соціально-культурної діяльності. Правоздатність установи буде спеціальною, оскільки дії, які вона вчинятиме, будуть обумовлені функціями держави та спрямовуватимуться на досягнення встановлених цілей.

Підприємство як організаційно-правова форма юридичної особи характерне виключно для юридичних осіб публічного права. Відповідно до Цивільного кодексу України підприємства можуть бути двох видів: державне підприємство (створюється державою) та комунальне підприємство (створюється територіальною громадою). До прийняття Цивільного кодексу України підприємство було основною організаційно-правовою формою комерційних юридичних осіб. Закон України “Про підприємства в Україні” визначає підприємство як “суб’єкт, який має права юридичної особи ... здійснює комерційну діяльність з метою одержання ... прибутку ...”³. З набранням чинності Цивільним кодексом України виникне необхідність врегулювання діяльності державних підприємств. Вважаємо, що законодавець при розробленні закону, що встановлюватиме правовий статус державного підприємства, повинен вказати, що державне підприємство є юридичною особою, яка здійснює суспільно-необхідну діяльність, виконує покладені на нього засновником функції з метою задоволення публічних інтересів. Діяльність державного підприємства повинна бути спрямована, найперше, на задоволення суспільних потреб. Державне підприємство має право займатися підприємницькою діяльністю, тобто діяльністю, яка приносить прибуток. Метою державного підприємства є виконання визначених функцій, покладених на нього засновником шляхом здійснення певних видів діяльності і отримання прибутку від цієї діяльності. Ціллю державного підприємства є здійснення конкретної суспільно-необхідної функції, визначеної засновником-державою. Прибуток також є ціллю такого підприємства, проте він повинен розглядатися у взаємозв’язку з іншими цілями, а не як самоціль для державного підприємства і держави. Так, наприклад, в Індії основною метою державних підприємств: “є не отримання прибутку на вкладений капітал, а загальнонаціональні цілі: забезпечення економічного розвитку і соціального прогресу в масштабах всієї країни (побуває навіть концепція ціноутворення на основі принципу “ні прибутків, ні збитків”)⁴. На другорядність ознаки прибутковості для державних підприємств вказували і в радянський період,

³ Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991, №24. – С.272.

⁴ Роль государства в переходной экономике: опыт Индии. – М., 2000. – С. 20.

коли державні організації охоплювали весь сектор економіки. Так, В. Якушев вказує, що для державного підприємства “отримання прибутку – важлива, але тим не менше підпорядкована ... ціль”. Безпосередньою ціллю державного підприємства є “задоволення постійно зростаючих суспільних потреб”⁵. Не вдаючись до порівняльного аналізу правової природи радянських та сучасних державних підприємств, та умов в яких вони функціонували (функціонують), зазначимо, що на сьогодні, в Україні державний сектор зменшується. Державні підприємства залишаються в тих галузях і сферах, де це суспільно-необхідно для виконання функцій держави, та в високорентабельних галузях. Прибуток для державного підприємства є його ціллю і в той же час критерієм правильності вибору функціонування юридичної особи в даній організаційно-правовій формі та оцінки її господарської діяльності. Якщо державне підприємство отримує значний прибуток внаслідок здійснення суспільно необхідної діяльності, то це свідчить про те, що підприємство належним чином здійснює свою публічну діяльність, виконує покладені на нього засновником завдання та досягає поставленої цілі.

Оскільки державні підприємства займаються тими визначеними видами діяльності, виконання яких покликане забезпечити здійснення частини суспільно необхідних функцій держави і отримання прибутку з цієї діяльності, то недоцільно надавати такій юридичній особі право здійснювати будь-які види діяльності. Здійснення будь-яких не заборонених законом, видів діяльності - прерогатива підприємницьких товариств, метою яких є отримання максимального прибутку, а тому законодавець і наділяє їх загальною правоздатністю. Підприємець повинен мати можливість самостійно вирішувати, в що вкладати свій капітал і сили. Напрями діяльності диктує ринок. Сьогодні займатися однією діяльністю вигідно, а завтра ця діяльність почне приносити збитки. Державне підприємство, натомість, покликане здійснювати визначену, суспільно значущу діяльність. Йому не потрібно бути настільки “мобільним” в цивільному обігу, як підприємницькому товариству, а тому державне підприємство повинно наділятися спеціальною правоздатністю.

Дещо складнішою є ситуація з визначенням режиму правоздатності юридичних осіб приватного права, створених державою. Держава є активним учасником цивільного обігу і діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками. Крім специфічних, притаманних лише державі, організаційно-правових форм діяльності юридичних осіб (державне підприємство), держава може створювати юридичні особи і в таких формах, які передбачені законом для всіх суб’єктів цивільних відносин. Держава також має право брати участь в діяльності юридичних осіб приватного права. Найбільш поширеною організаційно-правовою формою юридичних осіб приватного права, що створюються державою, є форма акціонерного товариства. Акціонерне товариство, створене державою, є складним утворенням, в якому поєднуються інтереси засновників, акціонерів та загальносуспільні інтереси. Суть акціонерного товариства як форми полягає в об’єднанні капіталів для здійснення певної діяльності та досягнення визначеної мети. Акціонерне товариство є однією з форм підприємницьких товариств, а тому його метою є одержання прибутку. Акціонерне товариство поряд з метою одержання прибутку має своєю ціллю задоволення суспільно-необхідних інтересів. Держава для поповнення своїх доходів, наповнення державного бюджету здійснює підприємницьку діяльність в окремих високорентабельних галузях економіки. Це є нормальною практикою. В Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Франції та інших країнах державний сектор економіки відіграє значну роль. Значна кількість державних комерційних організацій заснована там у формі

⁵ Якушев В. Юридическая личность государственного производственного предприятия по советскому гражданскому праву: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Свердловск, 1973. – С. 22.

акціонерних товариств⁶. В акціонерних товариствах, створених державою, ціль отримання прибутку та ціль задоволення публічних інтересів завжди будуть взаємозалежати та співіснувати. Так, наприклад, для забезпечення обороноздатності країни державою було створено державну акціонерну холдингову компанію “Топаз” (ДАХК “Топаз”), яка виробляє відомі оборонні комплекси “Кольчуга”. Виробництво цих оборонних комплексів призначене як для оборони України (публічні інтереси), так і для їх експорту за кордон з метою одержання прибутку. ДАХК “Топаз” здійснює певні визначені види діяльності по обороні країни, і якщо завтра “Кольчуги” купувати перестануть, а їх виробництво стане неприбутковим, то таке акціонерне товариство не повинно мати права займатися, наприклад, виробництвом сірників, тому що це прибутково. Хоча дане акціонерне товариство і є підприємницьким, проте в силу виконання ним специфічних публічних завдань воно повинно наділятися спеціальною правоздатністю.

Для визначення режиму правоздатності стосовно акціонерних товариств, заснованих державою, в законодавстві можна застосувати диференційований підхід. Спеціальну правоздатність повинні мати ті акціонерні товариства, створені державою, які відіграють важливу, основну роль у виконанні функцій держави. Останнім часом в законодавчій лексиці, зокрема тій, яка стосується приватизації, вживається термін “стратегічні підприємства”. Під ним розуміють юридичні особи, засновані державою, які мають особливе значення для економіки країни. В законодавчому порядку можливим є вироблення поняття “стратегічного товариства”, критеріїв за якими та чи інша юридична особа належала б до стратегічних, та наділення таких товариств спеціальною правоздатністю. Стратегічне товариство не є новою організаційно-правовою формою, а лише функціонально-якісною характеристикою юридичної особи. В той же час товариства, що не належать до стратегічних можуть мати загальну правоздатність.

Вважаємо, що, як правило, правоздатність юридичних осіб, заснованих державою, повинна бути спеціальною. Такі юридичні особи мають вчиняти ті дії та здійснювати ті види діяльності, які відповідатимуть визначеній засновником меті та тим функціям, які покладені на них державою. Мета юридичних осіб, заснованих державою, завжди буде спрямована на задоволення суспільно необхідних публічних інтересів.

В умовах, коли юридичні особи, що створені державою, будуть власниками переданого їм майна, спеціальна правоздатність повинна стати одним з засобів, механізмів ефективного контролю зі сторони засновника за діяльністю таких осіб.

Юридичні особи приватного права, в яких держава бере участь на загальних підставах разом з іншими учасниками цивільних відносин, можуть наділятися загальною правоздатністю.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 22 жовтня 2003 р.)*

⁶ Грешников И. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. – СПб.: Юридический центр пресс, 2002. – С. 193.